

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ Г. С. СКОВОРОДИ

САВЕЛЬЄВА Тетяна Павлівна

УДК 342.2:329:323.2

**СУСПІЛЬНІ РУХИ ЯК ЧИННИК
ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ: ПОЛІТИКО-ІНСТИТУЦІЙНИЙ ВИМІР**

23.00.02 – політичні інститути та процеси

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Харків – 2019

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі політології, соціології і культурології Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник: доктор філософських наук, професор
ДЕНИСЕНКО Ірина Дмитрівна,
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди,
професор кафедри політології, соціології і культурології, декан факультету психології і соціології

Офіційні опоненти: доктор політичних наук, професор
КЛИМОНЧУК Василь Йосипович,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ),
завідувач кафедри політології

кандидат політичних наук
ЯЦУРА Катерина Геннадіївна,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, старший викладач кафедри прикладної соціології та соціальних комунікацій,
директор центру веб-комунікацій
центру зв'язків з громадськістю

Захист відбудеться 1 березня 2019 р. о 10⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 64.053.09 Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди за адресою: 61168, м. Харків, вул. Валентинівська, 2, корпус А, ауд. 221-а.

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди за адресою: 61168, м. Харків, вул. Валентинівська, 2.

Автореферат розісланий 30 січня 2019 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. О. Безрук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Питання державотворення, що постало одним із надважливих у порядку денному для пострадянської України, і досі залишається актуальним для країни, яка вже третє десятиліття має статус незалежної держави. Адже період трансформації, переходу до демократичної держави все ще залишається відкритим та ускладнюється особливостями сучасного суспільства, яке можна охарактеризувати як мережеве.

Державотворення як політичний процес на сьогоднішній день не має стійкого теоретичного базису, який мав би дати чіткий орієнтир і обґрунтування реформування сучасної держави у напрямку побудови відкритого демократичного суспільства.

У сучасних умовах розвитку українського державотворення, які характеризуються, насамперед, соціально-економічною та політичною нестабільністю, все більшої ролі набувають нетрадиційні актори – суспільні рухи. Саме наявність суспільних рухів та громадських організацій постає провідним індикатором результативності демократизаційних процесів в Україні.

Серед питань, які актуалізує тематика державотворення і на вирішення яких спрямоване наше дисертаційне дослідження – механізми забезпечення стабільного розвитку, укріплення демократичних тенденцій, формування збалансованої системи «державо-громадянське суспільство». Даний запит обумовлює необхідність наукової експертизи сучасного державотворення в напрямку виявлення функціонального потенціалу суспільних рухів – виявлення механізмів формування і оновлення політичної еліти та прийняття політичних рішень. Адже в останнє десятиліття ми спостерігаємо активізацію рухів різного спрямування як в межах світового політичного процесу, так і в політичному процесі України. В українському суспільстві яскравим прикладом впливу суспільних рухів на державотворчі процеси є «Помаранчева революція», «Революція гідності», волонтерський рух та ін.

Означений вияв громадянських ініціатив активно вивчається політичною наукою, але, як свідчать останні публікації з даної проблематики, недостатньої розробки отримали теоретичні аспекти дослідження впливу суспільних рухів на державотворчі процеси, та потребує доопрацювання прикладний аспект – визначення ролі суспільних рухів у контексті мобілізації акторів до участі у політичних практиках і особливості їх впливу на процес прийняття політичних рішень. З огляду на це, дослідження суспільних рухів як чинника державотворення крізь призму політико-інституційного ракурсу постає актуальною науковою тематикою, на вирішення якої спрямоване дане дисертаційне дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження узгоджується з комплексною науковою темою

«Соціалізація особистості в сучасних соціокультурних контекстах» (0112U002003 від 16.01.2012 р.), яку розробляє кафедра політології, соціології і культурології Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди.

Мета і завдання дослідження. *Мета* дисертаційного дослідження полягає у виявленні функціонального потенціалу та ролі суспільних рухів як чинника державотворення у політико-інституційному контексті.

Реалізація мети дослідження зумовила постановку і послідовне вирішення наступних *завдань*:

- здійснити ретроспективний огляд концептуальних інтерпретацій проблемного поля суспільних рухів у політологічному дискурсі;
- визначити політико-інституційну експлікацію суспільних рухів у контексті формування мережевого суспільства;
- виявити базові детермінанти державотворення як політичного процесу;
- розглянути суспільні рухи як фактор активізації політичної участі;
- з'ясувати особливості функціонування суспільних рухів у сучасному державотворчому процесі України;
- виявити роль волонтерського руху у розбудові української державності.

Об'єктом дослідження виступають суспільні рухи.

Предметом дослідження є політико-інституційна експлікація суспільних рухів як чинника державотворення.

Методи дослідження. У контексті досягнення зазначеної мети дослідження базується на системі загальнонаукових та спеціальних методів, що застосовуються в сучасній політичній науці.

При розробці методології дослідження сфокусовано акценти на евристичному потенціалі неоінституціоналізму. У межах уточнення та розвитку його основних положень (у варіанті інтерпретації П. ДіМаджіо, У. Пауелла та ін.) щодо можливості застосування при розгляді реалій мережевого суспільства запропоновано на прикладному рівні доповнити його процедурами компаративістського та статистичного методів.

Компаративістський метод дозволив визначити загальні тенденції та особливості розвитку мережевого суспільства та, відповідно, порівняти провідні характеристики, притаманні суспільним рухам за умов функціонування індустріального типу суспільства а також в ситуації становлення його інформаційно-комунікативного типу.

Статистичний метод дав змогу опрацювати відповідні статистичні дані, узагальнити результати соціологічних досліджень.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у вирішенні важливої наукової проблеми: політико-інституційній концептуалізації суспільних рухів як чинника процесу державотворення.

Найважливіші результати, що виносяться на захист, конкретизуються у таких положеннях:

Уперше:

– запропоновано авторський варіант класифікації факторів процесу державотворення у контексті застосування неінституціонального підходу, що виокремлює в них: суб'єктні (лідери різних груп та організацій, представники політико-управлінської еліти) чинники; організаційно-суб'єктні (рухи, організації, партії) чинники та об'єктні (ресурсні, демографічні, ідеологічні) чинники;

– сформовано робочу модель політичних практик, яка відтворює основні напрями і специфіку функціонування суспільних рухів у процесі українського державотворення: презентація актуальних суспільних інтересів та потреб; мобілізація акторів щодо політичної участі; вплив на прийняття політичного рішення на всіх рівнях існування політичної системи;

Уточнено:

– аргументи стосовно формування та оновлення політичної еліти, що полягають в урахуванні можливостей суспільних рухів щодо діагностики, відбору та перевірки на практиці характерних рис та якостей політичного лідера;

– твердження щодо процесу прийняття політичних рішень, згідно з яким суттєвого значення набувають виявлення та прояви підтримки, вимог і протестів представників різних соціальних груп щодо політичних рішень та політичних дій існуючого політичного керівництва (від місцевого рівня до загальнодержавного);

– положення щодо змістовної амбівалентності діяльності сучасних суспільних рухів за умов розвитку мережевого суспільства. Сучасні суспільні рухи одночасно виступають: а) як у ролі виразників інтересів усього суспільства, так і в ролі виразників окремих політичних груп та організацій; б) як у ролі прихильників матеріальних цінностей, так і в ролі адептів нематеріальних цінностей; в) як у ролі прихильників політичної діяльності, так і в ролі прихильників ідеї щодо впливу на громадську думку за допомогою неполітичних варіантів поведінки;

Набули подальшого розвитку:

– аргументи щодо розуміння державотворення як процесу, у концептуалізації якого не варто ототожнювати його з певним аспектом або окремим типом/видом політичного процесу (у широкому сенсі). Пріоритетним в осмисленні процесу державотворення є його розуміння як аналогу на мезорівні, який містить у собі всі чотири традиційні типи сукупності дій політичних суб'єктів: політичну соціалізацію; політичну участь; політичні зміни; політичний розвиток;

– твердження стосовно розгляду суспільних рухів за умов розвитку мережевого суспільства як каналу політичної мобільності у двох формах

(колективній та індивідуальній), у двох напрямках (підвищення та зниження політичного статусу) та у двох просторах (реальному та віртуальному (Інтернет-просторі)).

Практичне значення одержаних результатів. Матеріали і висновки дисертаційного дослідження мають важливе практичне значення і можуть бути використані для підготовки фахівців у галузі політології, соціології та державного управління, доповнити зміст навчальних курсів з політології та суміжних дисциплін.

Крім того, матеріали дисертації можуть бути використані політичними партіями, громадськими організаціями, владними структурами при прийнятті політичних рішень, пов'язаних з державотворчими стратегіями та управлінням суспільством, зокрема у процесах його подальшої демократизації.

Результати дослідження також можуть слугувати методологічною основою при аналізі соціально-політичних проблем українського соціуму, що ґрунтуються на моментах організації та мобілізації різних політичних сил.

Особистий внесок здобувача. Особистий внесок здобувача полягає в тому, що подані в дисертації наукові результати отримані автором самостійно. Вихідні ідеї та положення, висновки розроблені автором на базі вивчення широкого й водночас репрезентативного кола оригінальних зарубіжних і вітчизняних джерел з окресленої проблематики, а також даних емпіричних досліджень. За темою дослідження автором одноосібно підготовлено шістнадцять публікацій, у співавторстві опубліковано одну статтю, у якій – 50% авторського тексту здобувача.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження пройшли апробацію на таких наукових конференціях: III, IV, V, VI, VII Міжнародні науково-практичні конференції «Соціалізація особистості у сучасних соціокультурних контекстах» (Харків, 2012 р., 2013 р., 2014 р., 2015 р., 2016 р.); Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція «Сталий розвиток в умовах глобальних викликів» (Харків, 2017 р.); II Міжнародна наукова конференція студентів, молодих вчених та науковців «Концепти соціокультурної трансформації сучасного суспільства» (Одеса, 2017 р.); VIII, IX Міжнародні науково-практичні конференції «Соціалізація особистості у сучасних соціокультурних контекстах» (Харків, 2017 р., 2018 р.); III Всеукраїнській науково-практичній конференції «Урбаністичні студії: сучасний стан та перспективи розвитку» (Дніпро, 2018 р.) та ін.

Крім того, основні ідеї дисертації пройшли апробацію на теоретико-методологічних семінарах кафедри політології, соціології та культурології Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди.

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження викладені у 17 публікаціях: п'ять статей опубліковано у періодичних наукових фахових

виданнях з політичних наук, один підрозділ – у колективній монографії, три статті – у наукових виданнях, вісім тез доповідей на конференціях.

Структура і обсяг дисертаційного дослідження. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, що налічує 245 найменувань. Загальний обсяг дисертації становить 214 сторінок, з яких основного тексту – 176 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **«Вступі»** обґрунтовано актуальність теми дисертації, зазначено її зв'язок з напрямками наукових досліджень, сформульовано мету та завдання, об'єкт і предмет дослідження, його методологічні засади, формулюється наукова новизна, практичне значення отриманих результатів, особистий внесок здобувача у розробку наукової теми, надано відомості щодо апробації результатів дисертації, публікацій та структури роботи.

У **першому розділі «Теоретико-методологічні засади дослідження суспільних рухів: політико-інституційний аспект»** – представлені результати розгляду основних концепцій, парадигм, підходів та реальних практик аналізу та вивчення різних аспектів проблемного поля суспільних рухів, які запропоновані як зарубіжними (насамперед, П. Бергером, Г. Блумером, Ю. Габермасом, Е. Гідденсом, Н. Смелзером, Ч. Тіллі, А. Туреном, П. Штомпкою), так і вітчизняними представниками системи політичних знань (зокрема, В. Барабашом, І. Денисенко, О. Корнієвським, В. Костюшевим, А. Мелуччі, О. Пилипенко, В. Погрібною, О. Яницьким) та ін.

У **підрозділі 1.1. «Суспільні рухи: ретроспективний огляд концептуальних інтерпретацій»** проаналізовані та узагальнені традиційні для соціально-політичної системи знань концептуалізації проблематики суспільних рухів.

У сучасному науковому дискурсі відсутні як загальноприйняте визначення поняття «суспільні рухи», так і теоретична узгодженість щодо змісту концептів, що характеризують проблемне поле цього елементу соціально-політичної реальності – «колективна дія», «організація», «протест», «конфлікт» та ін.

Відносно загальноприйнятою вважається експлікація суспільних рухів, по-перше, через розробки двох наукових шкіл (так званих «американської» та «європейської»), а, по-друге, у контексті трьох парадигм – колективної поведінки, колективної дії та «нових суспільних рухів».

У контексті парадигми колективної поведінки (Г. Блумер, Г. Лебон, Дж. Кілліан, У. Корнхаузер, Р. Тернер) суспільний рух розглядається як результат взаємодії індивідів у певних умовах суспільної напруги, що є базовою умовою дії рухів.

З позиції парадигми колективної дії (М. Зальд, Дж. МакКарті, Е. Обершол, Ч. Тіллі), суспільні рухи розглядаються вже не через колективну поведінку, а через раціональну колективну дію, яка орієнтована на досягнення конкретних цілей. Враховуючи дане визначення, до суспільних рухів можна віднести будь-які соціальні структури, дії яких мають відповідні цілі та завдання.

Парадигма «нових суспільних рухів» (М. Кастельс, А. Мелуччі, А. Пізорно, Д. Рухт, А. Турен) розглядає суспільство в термінах структур, соціальних сил, довготермінових процесів та перспектив. При дослідженні суспільних рухів увага зосереджується на мікросоціальних факторах, на ролі рухів в історичних змінах, їх співвідносять із певними соціальними силами, цінностями та нормами. Нові суспільні рухи виступають у ролі рушійних сил історичного розвитку.

Усім запропонованим концептуалізаціям суспільних рухів притаманні певні недоліки щодо процесу їх інтерпретації. Цей висновок ілюструється періодичним у цьому руслі зверненням фахівців до інших теоретичних конструкцій – теорії змін (П. Штомпка); теорії конфлікту (Р. Дарендорф); теорії політичного процесу (Ч. Тіллі) тощо.

У підрозділі 1.2. «Політико-інституційна експлікація суспільних рухів у контексті формування мережевого суспільства: методологічний ракурс» сфокусовано акценти на нових наукових розвідках щодо дослідження проблем виникнення та розвитку суспільних рухів у змінених соціально-політичних та соціокультурних контекстах.

Систематизовано провідні варіанти інтерпретацій змісту та тенденцій розвитку мережевого суспільства, що презентовані у сучасному соціально-політичному дискурсі (М. Кастельс, М. Маклюен, М. Порат та ін.), відповідно до яких йому притаманні наступні характеристики: мережевий характер; постійна присутність різноманітних ризиків; домінування глобалізаційних процесів; важливе місце інформації та знання, мобільність, що постійно зростає тощо.

За умов, коли соціально-політична реальність представлена різноманітним соціальним інститутів, організацій, взаємовідносин, що будуються та функціонують за принципом мереж, такий її елемент як суспільні рухи також потребує нового осмислення.

Відтак, запропоновано звернутися до одного із напрямів так званого «неоінституціоналізму» (представленого працями П. ДіМаджіо, Дж. Марча, Дж. Мейєра, Й. Олсена, У. Пауелла, Б. Роуена та ін.), тобто, методологічного підходу, акценти у якому зміщуються від розгляду формальних структур на аналіз інституціональних просторів, сукупності норм та цінностей або ж соціальних практик; звертається увага на соціокультурну обумовленість політичних процесів та інститутів.

У контексті застосування такої методологічної стратегії суспільні рухи запропоновано розглядати як колективну дію, що має масовий характер,

об'єднує людей через мережі взаємодій (віртуальних або ж «реальних») із певним ступенем організаційної структури для реалізації цілей, пов'язаних із конструктивним розв'язанням реального конфлікту. Цей елемент соціально-політичної реальності має складну структуру, яку формують: група акторів; мережа взаємодій між учасниками руху; наявність реального конфлікту; наявність спільної мети, що спрямована на усунення конфлікту; спрямованість на сприяння або опір соціальним змінам; як правило, невисокий ступінь організаційної структури та, відповідно, неінституціоналізований характер діяльності.

У другому розділі «Суспільні рухи у вимірах процесу державотворення: політико-мобілізаційний потенціал» розглянуто особливості функціонування сучасних суспільних рухів як провідної форми колективної дії у форматі державотворення крізь призму дискурсу політичної мобілізації.

У підрозділі 2.1. «Базові детермінанти процесу державотворення» подано аналіз концепцій сучасного соціально-політичного дискурсу щодо проблематики процесу державотворення, у результаті чого виявлено його сутність, структуру та механізми розвитку.

Зазначено, що дане питання досліджувалося у різних аспектах в межах політичної науки, наук з державного управління, філософії, права наступними теоретиками: Б. Глотовим, І. Грабовською, В. Заблоцьким, О. Коломійцем, С. Коник, Г. Куц, О. Куць, І. Мацишиною, М. Плешко, К. Плоским, І. Поліщуком, О. Стоговою, О. Суший, Ч. Тілли, Ф. Фукуямою, О. Хуснутдіновим, Є. Цокуром, Л. Шклярюм та ін. Вагоме значення для окреслення стратегій дослідження мали праці вітчизняних вчених, які розглядали державотворчі процеси в контексті демократизації, розвитку демократичних цінностей та загалом політичної культури – О. Безрука, Ю. Калюжною, В. Климончука, Т. Нагорняк, Л. Півневої, О. Романюка, Г. Щедрової, К. Яцури та ін.; а також дослідження, що презентують соціально-політичну реальність в «новій» якості (інформаційного/мережевого суспільства) (І. Гомза, Ю. Данько, В. Кривошеїн, І. Радіонова, І. Шепеленко та ін.).

У межах політичної науки виокремлюють два основних підходи до розгляду державотворення: по-перше, як одного з різновидів політичного процесу; по-друге, як системний елемент розвитку політичної системи. Обґрунтовано, що звернення до провідних положень «соціологічного» напрямку неінституціоналізму дозволяє певним чином поєднати зазначені стратегії дослідження й одночасно розглянути державотворення як процес створення та розвитку держави, її правових, політичних, економічних, ідеологічних, військових, фінансових й інших інститутів та інституцій, забезпечення їхнього функціонування (через акторів і ресурси) у контексті реалізації національної ідеї.

Розвиток усіх зазначених складових процесу державотворення має свої чинники впливу. Найчастіше їх визначають або відповідно до сфер здійснення розвитку суспільства (чи простору функціонування відповідних інститутів) – політичні, економічні, ідеологічні, культурні, релігійні, етнонаціональні та ін., або як зовнішні та внутрішні чинники (знов таки відносно сфер/просторів їх існування).

Запропоновано у контексті застосування провідних концептів неоінституціоналізму («актор», «ресурси», «організація», «проект», «програма» тощо) здійснити їх систематизацію та узагальнення. У результаті виокремлено три групи чинників державотворення, що знаходяться у певному взаємозв'язку: суб'єктні (лідери різних груп та організацій, представники політико-управлінської еліти); організаційно-суб'єктні (рухи, організації, партії) та об'єктні (ресурсні, демографічні, ідеологічні). Доведено, що у кожній групі факторів є свої провідні чинники. Суспільні рухи (належать до другої групи суб'єктних факторів) є провідним чинником процесу державотворення на даному етапі розвитку суспільства.

У *підрозділі 2.2. «Суспільні рухи як фактор активізації політичної участі»* обґрунтовано, що за сучасних умов існування мережевого суспільства сформувався дієвий механізм (як для «реального» простору, так і для «віртуального») щодо організації та активізації суб'єктів (з їх внутрішніми резервами) та ресурсів у напрямі досягнення певних цілей, насамперед, політичного характеру.

У підвалинах процесу мобілізації членів суспільних рухів щодо розв'язання будь-якої важливої (насамперед, для їхнього керівництва) проблеми знаходиться провідна для соціально-політичного дискурсу схема/процедура соціально-політичної активізації масової поведінки/ресурсів (А. Етціоні, Е. Обершолл, П. Штомпка), яка, з одного боку, враховує суто об'єктивні засади для формування колективного актора дії (політичні, фінансові та ін. ресурси), а, з іншого – суб'єктивні (емоційний настрій, індивідуальну вмотивованість, стресостійкість кожного представника руху тощо). Підґрунтям для здійснення цього процесу виступає принцип солідарності (Е. Обершолл); формою – вищезазначені колективні дії щодо презентації інтересів та потреб (від акцій протесту до флешмобів у підтримку); результатом – певні зміни як всередині самих суспільних рухів, так й у політико-інституційному просторі їх функціонування.

У контексті організації та здійснення процесу мобілізації суспільні рухи нарощують свої можливості щодо впливу на прийняття політичного рішення на всіх рівнях існування політичної системи. Їх реалізація здійснюється у двох формах: через певні політичні дії (протестні акції, участь у виборах; розробка альтернативних програм та проектів та ін.) та вплив на громадську думку (через незалежні республіканські та регіональні ЗМІ, через соціальні мережі, через різні колективні заходи – від флешмобів до перформансів).

У третьому розділі «**Специфіка формування суспільних рухів у державотворчому процесі України в контексті демократичних цінностей**» виявлено особливості формування та функціонування суспільних рухів як чинника державотворення за умов українських соціально-політичних реалій.

У *підрозділі 3.1. «Особливості функціонування суспільних рухів у сучасному державотворчому процесі України»* розглянуто суспільні рухи з позиції артикуляції, презентації та захисту ними інтересів та потреб громадян українського суспільства, що знаходиться на шляху демократичних трансформацій.

На підставі аналізу статистичних даних та розгляду сайтів суспільних рухів та соціально-політичних об'єднань/організацій України, що презентовані в Інтернет-просторі (з позиції їх мети, головних завдань та напрямків діяльності), визначена сукупність інтересів та потреб, які вони артикулюють, узгоджують та прагнуть задовольнити.

Значна кількість різнорідних рухів, що існують в українському суспільстві, відповідає традиційним класифікаціям означеного варіанту колективної дії й відповідно представлена: як так званими «старими соціальними рухами» (наприклад, робітничими або професійними), так і «новими соціальними рухами» (від екологічних рухів до рухів за мир); як рухами глобального, так і національного та регіонального рівня; як протестними, так і на підтримку стабільності у суспільстві; як орієнтованими на зміни у соціумі, так і рухами, орієнтованими на зміни у індивідуальному/приватному житті; як такими, що прагнуть нових перспектив, так і рухами, що закликають повернутися до певних умов минулого тощо.

Зазначено, що таке різноманіття інтересів, орієнтацій, установок і цінностей суспільні рухи презентують (у «реальному» та «віртуальному» просторах) через: акції (протесту або підтримки); колективні заходи щодо популяризації прагнень своїх членів (форуми; конференції; зустрічі лідерів та активістів з громадськістю, перформанси, флешмоби тощо); розробку та реалізацію різних соціально-політичних проєктів; рейди з прибирання територій або надання фізичної допомоги тощо.

Доведено, що активізація колективної дії, що проявляється в останньому, насамперед, передбачає зміни у механізмі рекрутування політико-управлінської еліти, як через обрання її представників шляхом виборів (президент, депутати різних рівнів, місцеві голови), так і шляхом призначення (міністри, інші чиновники, які очолюють управлінські структури в органах державної влади).

Означені прояви політичної та громадянської активності є реальними засадами для підвищення рівня ефективності державотворення у контексті вдосконалення політико-правового поля існування цих рухів, механізму моніторингу та контролю за їхньою діяльністю.

У *підрозділі 3.2. «Роль волонтерського руху у розбудові української державності: демократизаційний вимір»* розглянуто функціональні

можливості волонтерського руху та варіанти його реалізації на практиці у нових соціально-політичних контекстах українського державотворення.

Зазначено, що волонтерство це – вид суспільного руху, що має багаторівневу структуру діяльності: на загальнодержавному рівні; на рівні громадських організацій; на рівні ситуативних об'єднань громадян у рамках або поза межами певних структур; рівні індивідуальних дій з власної ініціативи, що можуть бути епізодичними чи відбуватися з певною регулярністю.

Визначено базові характеристики волонтерської діяльності: добровільний характер діяльності; існування у волонтерів загальних цінностей, інтересів; практична користь даної діяльності як для суспільства загалом (суспільнокорисна діяльність), так і для окремо взятого індивіда, зокрема, волонтера; дана діяльність є безкорисловою в плані відсутності матеріальної вигоди; користь такої праці для волонтера може полягати у розвитку певних навичок, отриманні знань; наявність певних ресурсів для здійснення даної діяльності (вільний час, знання, вміння тощо); реалізація волонтерської діяльності як у межах організованих форм, так і поза ними; на індивідуальному рівні така діяльність може носити як епізодичний, так і регулярний характер; громадська мотивація волонтерської діяльності; не дивлячись на відсутність жорсткої регламентації волонтерської діяльності, певним чином можна визначити її інституційний характер.

З початком Революції гідності та бойових дій у східних областях України волонтерський рух не тільки активізувався, але й, по-перше, відійшов від традиційних напрямів своєї діяльності (наприклад, від допомоги людям з особливими потребами та людям похилого віку), та, по-друге, став реалізовуватися у нових для себе практиках, зокрема, «доповнення послуг, що надаються державою» (П. Джорджан) – формування військових груп підтримки для захисту прикордонних з окупованими регіонами областей; закупівля зброї для учасників АТО та ін.

Зроблено висновок щодо подальшого розвитку цього виду суспільного руху в Україні, що пов'язується, насамперед, з об'єктивною оцінкою його діяльності (як з боку широкої громадськості, так і правових структур) та вдосконаленням політико-правового поля його функціонування.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні здійснено комплексний теоретико-методологічний аналіз суспільних рухів як чинника процесу державотворення у політико-історичному контексті, в результаті чого сформульовано ряд висновків.

Узагальнено в політико-історичному контексті концептуальні підходи стосовно осмислення суспільних рухів. У сучасному науковому дискурсі відсутні як однозначна інтерпретація змісту суспільних рухів, так і варіант

загальної концептуалізації цього поняття. У дослідженні суспільних рухів як елементу соціально-політичної реальності виокремлюють дві школи – європейську та американську. Американська школа представлена парадигмою колективної поведінки та колективної дії; європейська школа пов'язується із парадигмою «нових суспільних рухів». З позиції парадигми колективної поведінки суспільний рух розглядається як результат взаємодії індивідів у певних умовах суспільної напруги; у вимірах парадигми колективної дії – як результат раціональної колективної дії, що орієнтована на досягнення конкретних цілей; крізь призму парадигми «нових суспільних рухів» – як результат взаємодії певних соціально-політичних сил (насамперед, рухів) з ціннісними та нормативними структурами суспільства.

Кожна із зазначених парадигмальних засад має як свої переваги, так і певні недоліки. Така ситуація поглиблюється виникненням у цього типу колективної дії нових (мережевих) ознак та якостей, що обумовлені особливостями становлення мережевого суспільства. Серед останніх можна виділити: зростання ролі інформації в житті суспільства, збільшення частки комп'ютерних комунікацій, створення глобального інформаційно-комунікативного простору, і, відповідно, зміна самої соціальної реальності, в якій всі основні сфери його життєдіяльності, ґрунтуються на «мережевій логіці». Розбудова глобального мережевого суспільства надає величезні можливості горизонтальної комунікації на індивідуальному та колективному рівнях.

Аргументовано, що більш конструктивним задля досягнення мети дисертації є застосування провідних положень неоінституціоналізму (у його «соціологічному напрямі» (П. ДіМаджіо, У. Пауелл та ін.)), який орієнтований на розгляд умов генези та розвитку політичних інститутів, впливу, який вони здійснюють на політичну поведінку індивідів та груп, на процес прийняття владних рішень, чинників, що постають ключовими у зміні інститутів та інституцій. З позиції застосування означеного підходу суспільні рухи пропонується розглядати як колективну дію, що має масовий характер, об'єднує людей через мережу взаємодій (віртуальних або ж «реальних») із певним ступенем організаційної структури для реалізації цілей, пов'язаних із усуненням назрілого конфлікту. Відтак, їх основними характеристиками є: колективна дія (акцент на раціональному характері рухів); мережа взаємодій між учасниками руху; масовий характер даного явища; наявність спільної мети, що спрямована на усунення конфлікту (виражається в існуванні тієї чи іншої проблеми); наявність конфлікту; спрямованість на сприяння або опір соціальним змінам; як правило, невисокий ступінь організаційної структури та відповідно, неінституціоналізований характер діяльності.

Констатовано, що проблемне поле державотворення як політичного процесу, з одного боку, залишається традиційним предметом аналізу для сучасної політичної науки, а з іншого – його центральне поняття – джерелом

активних дискусій. За цих обставин дослідниками пропонується акцентувати увагу на розробці адекватних теоретико-методологічних засад його вивчення та на апробації цих засад щодо інтерпретації його сутності, структури та механізмів розвитку. Найчастіше для аналізу державотворення як політичного процесу фахівці застосовують положення чотирьох методологічних підходів – інституціонального, біхевіорального, структурно-функціонального і системного.

Застосування провідних положень неоінституціоналізму дозволяє всебічно розглянути державотворення як процес розбудови держави, створення й розвитку її правових, політичних, економічних, ідеологічних, військових, фінансових та інших інститутів і забезпечення їхнього функціонування у контексті реалізації національної ідеї. Означена стратегія дослідження уможливила не тільки виокремлення чинників державотворчих процесів, але й їх всебічний розгляд. Перша процедура, насамперед, передбачає звернення до результатів дослідження чинників розвитку/функціонування кожного із інститутів процесу, друга – їх систематизацію та узагальнення.

Здійснено розподіл чинників державотворення (від політичних до релігійних) на три групи, що дозволяє, з одного боку, уточнити їх природу та зміст, а, з іншого, – їх функціональний потенціал та взаємозв'язок між ними: суб'єктні (лідери різних груп та організацій, представники політико-управлінської еліти); організаційно-суб'єктні (рухи, організації, партії) та об'єктні (ресурсні, демографічні, ідеологічні). Провідним чинником процесу державотворення, який належить до другої групи факторів, є суспільні рухи. Саме через них на практиці здійснюється мобілізація акторів щодо активної політичної участі у процесах державотворення. Мобілізація інтерпретується як сукупність процесів, за допомогою яких організатори руху збирають індивідуальні ресурси й використовують їх для досягнення групових цілей. У підґрунті цих процесів знаходиться принцип солідарності, що базується на існуванні актуальних суспільних інтересів та потреб (наприклад, від збереження історичної пам'яті до захисту навколишнього середовища).

Виокремлено провідні взаємопов'язані між собою напрями реалізації на практиці суспільних рухів як чинника державотворення за умов українських соціально-політичних реалій. Перший напрям – презентація актуальних суспільних інтересів та потреб. Наростаюче різноманіття інтересів, орієнтацій, установок і цінностей, що лежать в основі взаємодії індивідів і груп, є показником ефективності державотворення та прогресу суспільства. Для відстоювання приватних інтересів і потреб в українському суспільстві створюються та функціонують достатньо різноманітні суспільні рухи – від глобального рівня до регіонального.

Другий напрям – мобілізація акторів і відповідних ресурсів у різних напрямках здійснення процесу державотворення (від збереження історичної пам'яті до захисту навколишнього середовища). Зазначено, що саме цей напрям

у діяльності суспільних рухів в українському суспільстві (як у реальному, так і віртуальному просторі), з одного боку, суттєво впливає на механізм формування та оновлення української еліти (за класичною схемою – діагностика, відбір та перевірка на практиці характерних рис та якостей політичного лідера – потенціального члена керівництва владних інститутів), а з іншого – формує підстави для зміцнення цих інституцій як каналу політичної мобільності.

Третій напрям – вплив на прийняття політичного рішення на всіх рівнях існування політичної системи. Ця функція здійснюється сучасними суспільними рухами у двох формах: через певні політичні дії та вплив на громадську думку. Перша передбачає або безпосереднє делегування їх представників до складу керівних структур та парламентських комісій, або розробку альтернативних програм та проектів щодо офіційних відповідних варіантів розв'язання суспільнозначущих проблем, друга – певне маніпулювання суспільною свідомістю. Варто підкреслити, що реалізація саме цього напрямку функціонального потенціалу суспільних рухів в українському державотворенні (як у реальній, так й віртуальній площині) суттєво змінює класичний механізм розгляду та прийняття політичного рішення (зокрема, на таких його етапах як: постановка актуальної політичної проблеми; легітимація прийнятого рішення та реалізація прийнятого рішення).

Обґрунтовано, що зазначені практики дозволяють виявити певні особливості сучасних суспільних рухів як чинника розбудови української державності, а саме: їх ідеологічну «різнокольоровість»; високий рівень презентації актуальних проблем різних соціальних груп суспільства; змістовну амбівалентність функціонування; високий рівень протестних настроїв; поширене формування на базі певних «соціальних проектів», що відображають реальні протиріччя у розвитку тих або інших інститутів суспільства; недовготривалий термін існування; високий рівень освіти серед їх членів; активне використання у назвах термінів «фронт», «проект», «ініціатива», «платформа», «форум» і т. ін. з метою цілеспрямованого впливу на суспільну свідомість.

Виявлено, що особливе місце серед усіх суспільних рухів, традиційно існуючих у українському суспільстві, займає волонтерство – вид добровільної, безкорисливої (тобто, без матеріальної вигоди) колективної поведінки, що має багаторівневу структуру та напрями діяльності (від допомоги людям похилого віку – до рятування та захисту домашніх тварин). За нових умов розвитку українського суспільства (з моменту початку «Революції гідності» та бойових дій на Сході України) волонтерство переорієнтувалося у напрямках своєї діяльності та стало реалізовуватися у нових для себе практиках (зокрема, щодо надання допомоги учасникам АТО). Зрозуміло, що такі нові варіанти взаємодії волонтерського руху з державою терміново потребують свого подальшого поглибленого вивчення. Метою подальших наукових досліджень у напрямі

підвищення рівня ефективності державотворчих процесів в Україні є розробка обґрунтованих пропозицій щодо реформування політико-правового простору існування суспільних рухів (з урахуванням віртуальної реальності) та механізму ефективного контролю за їх діяльністю (як з боку держави, так і з боку громадських структур).

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті, опубліковані у фахових виданнях:

1. Савельєва Т. П. Сучасні суспільні рухи: визначення теоретико-методологічних засад дослідження / Т. П. Савельєва // Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки : зб. наук. праць / Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. – Харків, 2016. – Вип. 2 (12). – С. 169–182.
2. Савельєва Т. П. Суспільні рухи в контексті теорії соціальних змін / Т. П. Савельєва // Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки : зб. наук. праць / Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. – Харків, 2017. – Вип. 1 (13). – С. 167–180.
3. Савельєва Т. П. Концепт «мода»: евристичний потенціал щодо соціально-політичних досліджень (на прикладі аналізу сучасних суспільних рухів) / Т. П. Савельєва, І. Д. Денисенко // Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки : зб. наук. праць / Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. – Харків, 2017. – Вип. 2 (14). – С. 33–41.
4. Савельєва Т. П. Суспільні рухи в контексті мережевого суспільства / Т. П. Савельєва // Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки : зб. наук. праць / Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. – Харків, 2018. – Вип. 1 (15). – С. 167–176.
5. Савельєва Т. П. Суспільні рухи в сучасному українському суспільстві: стратегії наукових розвідок [Електронний ресурс] / Т. П. Савельєва // Social and Human Sciences. Polish-Ukrainian scientific journal. – 2018. – Vol. 01 (17). – Режим доступу : https://sp-sciences.io.ua/s2624526/savelyeva_tatyana_2018_.social_movements_in_modern_ukrainian_society_strategies_of_scientific_research_social_and_human_sciences_polish-ukrainian_scientific_journal_01_17_.

Підрозділ у колективній монографії:

6. Савельєва Т. П. Волонтерський рух: сутність поняття, український досвід / Т. П. Савельєва // Сучасне суспільство: соціально-політичні і

соціокультурні виміри : монографія [О. О. Безрук, А. В. Горбачов, Ю. А. Данько та ін.] ; за ред. І. Д. Денисенко. – Харків : ТОВ «ДІСА ПЛЮС», 2017. – 388 с. – С. 325–348.

Інші статті:

7. Савельєва Т. П. Сучасне мережеве суспільство: проблеми визначення / Т. П. Савельєва // Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки : зб. наук. праць. – Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2012. – Вип. 1. – С. 87–92.

8. Савельєва Т. П. Медіатизація в мережевому суспільстві: зміст та тенденції / Т. П. Савельєва // Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки : зб. наук. праць. – Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2012. – Вип. 2. – С. 185–191.

9. Савельєва Т. П. «Нові суспільні рухи»: визначення методологічних засад дослідження / Т. П. Савельєва // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. Зб. наук. праць. – Вип. 67–68. – Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2015. – С. 16–28.

Тези доповідей:

10. Савельєва Т. П. Роль віртуальних спільнот у формуванні громадської думки / Т. П. Савельєва // Соціалізація особистості у сучасних соціокультурних контекстах : III Міжнар. наук.-практ. конф., Харків, 29 трав. 2012 р. – Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2012. – С. 35–38.

11. Савельєва Т. П. Соціальні мережі в політичному просторі сучасного суспільства / Т. П. Савельєва // Соціалізація особистості у сучасних соціокультурних контекстах : V Міжнар. наук.-практ. конф., Харків, 11 квіт. 2014 р. – Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2014. – С. 144–145.

12. Савельєва Т. П. Ідентичність в парадигмі нових соціальних рухів / Т. П. Савельєва // Соціалізація особистості у сучасних соціокультурних контекстах : VII Міжнар. наук.-практ. конф., Харків, 17 черв. 2016 р. – Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2016. – С. 34–36.

13. Савельєва Т. П. Нові суспільні рухи як чинник забезпечення сталого розвитку сучасного суспільства / Т. П. Савельєва // Сталий розвиток в умовах глобальних викликів : Всеукр. наук.-практ. інтернет конф., Харків 7-8 квіт. 2017 р. / Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва імені О. М. Бекетова та ін. – Харків : ХНУМГ імені О. М. Бекетова, 2017. – С. 133–135.

14. Савельєва Т. П. Нові суспільні рухи в умовах соціокультурної трансформації сучасного суспільства / Т. П. Савельєва // Концепти соціокультурної трансформації сучасного суспільства : II Міжнар. наук. конф. студ., молодих вчених та науковців, Одеса, 8-10 вер. 2017 р. / Південноукр. нац. педагогіч. ун-т імені К. Д. Ушинського. – Одеса, 2017. – С. 85–87.

15. Савельєва Т. П. Протестна активність: деякі особливості дослідження / Т. П. Савельєва // Соціалізація особистості у сучасних соціокультурних контекстах : VIII Міжнар. наук.-практ. конф., Харків, 11 жовт. 2017 р. – Харків : ХНПУ, 2017. – С. 101–103.

16. Савельєва Т. П. Суспільні рухи у соціальному просторі міста / Т. П. Савельєва // Урбаністичні студії: сучасний стан та перспективи розвитку : III Всеукр. наук.-практ. конф., Дніпро, 20 квіт. 2018 р.) / ДНУ імені Олеся Гончара. – Дніпро : ЛізуновПрес, 2018. – С. 228–230.

17. Савельєва Т. П. Громадські організації як агенти соціалізації / Т. П. Савельєва // Соціалізація особистості у сучасних соціокультурних контекстах : IX Міжнар. наук.-практ. конф., Харків, 5 жовт. 2018 р. – Харків : ХНПУ, 2018. – С. 78–79.

АНОТАЦІЯ

Савельєва Т. П. Суспільні рухи як чинник державотворення: політико-інституційний вимір. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси. – Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, Харків, 2019.

У дисертації здійснено комплексний аналіз щодо визначення функціонального потенціалу та ролі суспільних рухів як чинника державотворення у політико-інституційному контексті. Розглянуто провідні парадигми інтерпретації проблемного поля суспільних рухів, презентованих у сучасному науковому дискурсі (колективної дії, колективної поведінки, «нових соціальних рухів»). Представлено особливості функціонування рухів в умовах мережевого/інформаційного суспільства.

З позиції неоінституціонального підходу уточнено зміст процесу державотворення, виявлено основні чинники його розвитку та розкрито функціональний потенціал суспільних рухів як одного із провідних елементів державотворення, насамперед, у напрямі мобілізації акторів щодо активної політичної участі. Окреслена провідна схема соціально-політичної активізації масової поведінки/ресурсів. Розглянуті функціональні можливості волонтерського руху та варіанти його реалізації в нових соціально-політичних контекстах українського державотворення.

Ключові слова: суспільні рухи, державотворення, чинники державотворення, політичний інститут, політичний процес, мережеве суспільство, Інтернет.

АННОТАЦИЯ

Савельева Т. П. Общественные движения как фактор государственного строительства: политико-институциональное измерение.
– На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук по специальности 23.00.02 – политические институты и процессы. – Харьковский национальный педагогический университет имени Г. С. Сковороды, Харьков, 2019.

В диссертации представлен комплексный анализ функционального потенциала и роли общественных движений как фактора государственного строительства в политико-институциональном измерении. Рассмотрены основные концептуализации проблемного поля общественных движений в контексте парадигм коллективного поведения, коллективного действия и «новых общественных движений».

Акцентируется внимание на новых исследовательских направлениях, которые можно применить к анализу общественных движений в измененных социально-политических и социокультурных контекстах. Предложены варианты интерпретации содержания и тенденций развития сетевого общества, представленные М. Кастельсом, М. Маклюэном, М. Поратом и др. Обосновано, что в условиях сетевого общества общественные движения нуждаются в новом теоретическом осмыслении. Для решения данной задачи предложено использование основных положений неинституционального подхода, в котором акценты смещаются с рассмотрения формальных структур на анализ институционального пространства, совокупности норм и ценностей или социальных практик; обращается внимание на социокультурную обусловленность политических процессов и институтов. В соответствии с данной методологической стратегией предложено соответствующее понятие общественных движений, а также определена его структура.

Рассмотрены особенности функционирования общественных движений в формате государственного строительства. Выделены варианты интерпретации понятия «государственное строительство» и основные теоретические подходы к его изучению. В контексте социологического направления неинституционализма предложено рассмотреть государственное строительство как процесс создания и развития правовых, политических, экономических, идеологических, военных, финансовых и других институтов и институций государства, обеспечения их функционирования в контексте реализации национальной идеи.

В контексте использования основных концептов неинституционализма предложено выделить три группы факторов государственного строительства: субъектные; организационно-субъектные; объектные. В каждой группе выделены ведущие факторы. Определено, что в современном обществе,

ведущим фактором государственного строительства являются общественные движения, в первую очередь, через действенный механизм организации и активизации субъектов и ресурсов в направлении достижения определенных целей.

Очерчена ведущая в современном социально-политическом дискурсе схема социально-политической активизации массового поведения/ресурсов, учитывающая как объективные, так и субъективные основания для формирования коллективного действия актора.

Обоснована действенность общественных движений при влиянии на принятие политического решения на всех уровнях существования политической системы, которая реализуется через определенные политические действия и через влияние на общественное мнение.

На основе выделенных характеристик общественных движений аргументируется наличие в них функционального потенциала по отношению к государственному строительству. В исследовании предложено рассмотрение особенностей функционирования общественных движений в современном процессе государственного строительства с позиции артикуляции, презентации и защиты ими интересов и потребностей граждан украинского общества, которое находится на пути демократических трансформаций. На основе анализа статистических данных и изучения сайтов общественных движений и социально-политических объединений Украины, представленных в сети Интернет, с позиции их цели, главных задач и направлений деятельности, определены совокупность интересов и потребностей, которые они артикулируют, согласуют и стремятся удовлетворить. Выделены основные формы коллективных действий, через которые общественные движения представляют разнообразные интересы, установки и ценности.

Доказано, что выделенные проявления политической и гражданской активности являются основой для повышения уровня эффективности государственного строительства в контексте усовершенствования политико-правового поля существования этих движений, механизма мониторинга и контроля за их деятельностью.

В исследовании акцентировано внимание на деятельности волонтерского движения в Украине. Определена сущность волонтерского движения как движения, имеющего многоуровневую структуру деятельности. Рассмотрены функциональные возможности волонтерского движения и варианты реализации в новых социально-политических контекстах украинского государственного строительства.

Ключевые слова: общественные движения, государственное строительство, факторы государственного строительства, политический институт, политический процесс, сетевое общество, Интернет.

SUMMARY

Savelyeva T. P. Social Movements as the Factor of the State Building: Political and Institutional Dimension. – As a manuscript.

The thesis for obtaining a scientific degree of Ph.D (Candidate of science) in Political Sciences, speciality 23.00.02 – Political Institutions and Processes. – G. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv, 2019.

The dissertation contains a comprehensive analysis of the determination of the functional potential and the role of social movements as a state building factor in the political and institutional context. The leading paradigms of the problem field of social movements interpretation are considered in modern scientific discourse (collective action, collective behavior, «new social movements»). There are presented characteristics of the movements functioning in the network / information society.

The basic items of the neo-institutional approach give us the opportunity to clarify the content of the state-building process, there were revealed the main factors of its development and the functional potential of social movements as one of the main elements of state formation, first of all, as the mobilization of active political participation of actors. It is outlined the leading scheme of social and political activation of mass behavior / resources. There are considered the functional possibilities of the volunteer movement and variants of its implementation in the new socio-political contexts of the Ukrainian state formation.

Key words: social movements, state building, factors of state building, political institution, political process, network society, Internet.

САВЕЛЬЄВА Тетяна Павлівна

**СУСПІЛЬНІ РУХИ ЯК ЧИННИК
ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ: ПОЛІТИКО-ІНСТИТУЦІЙНИЙ ВИМІР**

23.00.02 – політичні інститути та процеси

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Відповідальна за випуск проф. І. Д. Денисенко

Підписано до друку 24.01.2019 р.
Формат 60×90 /16. Друк ризограф.
Обсяг 0,9 ум.-друк. арк. Тираж 100 прим. Зам. №
